

Iryna Kononenko
(Uniwersytet Warszawski,
e-mail: kononenko@wp.pl)

PODSTAWY ANALIZY KONTRASTYWNEJ JĘZYKA POLSKIEGO I UKRAIŃSKIEGO

W centrum aktualnych i perspektywicznych badań językoznawczych znajduje się lingwistyka kontrastywna.¹ Językoznawstwo kontrastywne w pewnym stopniu różni się od językoznawstwa historyczno-porównawczego związanego z analizą rozwoju języków i językoznawstwa synchroniczno-porównawczego, które jest skoncentrowane na konsekwentnym zestawianiu języków w jednym – zazwyczaj obecnym – przekroju czasowym. Istota analizy kontrastywnej polega na odnalezieniu w językach zjawisk wspólnych i odmiennych, a także na wyjaśnieniu przyczyn podobieństw / różnic. Osiągnięcia teoretyczne językoznawstwa kontrastywnego sprzyjają rozwojowi badań typologicznych związanych z poszukiwaniem uniwersaliów językowych. W taki sposób kontrastywne zestawienie zjawisk z języka polskiego i innych, w tym ukraińskiego, z jednej strony daje możliwość pokazania uniwersaliów językowych, z drugiej – odnalezienia specyficznych, unikatowych cech każdego z języków. Jednocześnie lingwistyka kontrastywna ma zastosowanie praktyczne, przede wszystkim w metodyce nauczania języków obcych, w tłumaczeniu, w tworzeniu opracowań leksykograficznych różnego typu – dwu- lub wielojęzycznych.

Istotne dla językoznawstwa kontrastywnego jest pojęcie języka wyjściowego, z którym porównuje się zjawiska z innego języka. Językiem wyjściowym w tym artykule jest polski, który porównywany jest z językiem ukraińskim. W artykule przedstawiono podstawy analizy kontrastywnej języka polskiego i ukraińskiego. Choć języki te należą do różnych grup w rodzinie języków słowiańskich, wiele zjawisk zbliża je do siebie.

¹ Por. np. G. Nickel (red.), *Papers in Contrastive Linguistics*, Cambridge 1971; J. Fisiak, M. Lipińska-Grzegorek, T. Zabrocki, *An Introductory English-Polish Contrastive Grammar*, Warszawa 1978; V. Koseska-Toszeva (red.), *Gramatyka kontrastywna bułgarsko-polska*, Sofia-Warszawa 1988–2010; I. Maryniakowa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Morfologia ze słowotwórstwem*, Warszawa 1993; E. Willim, E. Mańczak-Wohlfeld, *A Contrastive Approach to Problems with English*, Warszawa-Kraków 1997; N. Morciniec, *Gramatyka kontrastywna. Wprowadzenie do niemiecko-polskiej gramatyki kontrastywnej*, Wrocław 2014.

Język polski i ukraiński cechuje wspólna, prasłowiańska proveniencja, na dalszych etapach rozwoju odrębna historia kształtowania się oraz wspólne kontakty międzyjęzykowe, warunkujące istnienie podobnych i odmiennych procesów językowych. Jednocześnie ważnym kierunkiem badań jest analiza różnic w języku polskim i ukraińskim.²

Współcześnie język polski i ukraiński są na tyle bliskie, że Ukraińcom, którzy uczą się języka polskiego, i Polakom uczącym się ukraińskiego często trudno jest w pełni odczuć odmienności tych języków. Mieszanie elementów obu języków powoduje interferencje i jest przyczyną powstania surżyku polsko-ukraińskiego (nieznanego dialektu kontaktowego), który stał się typową cechą Ukraińców przyjeżdżających do Polski, dlatego wyjaśnienie podobieństw / różnic pomiędzy tymi językami staje się szczególnie ważne.

Analizie kontrastywnej mogą być poddane jednostki wszystkich poziomów systemu językowego. Wyjaśnienie przyczyn i skutków zbieżności / / rozbieżności pomiędzy językami oparte jest na danych językoznawstwa historyczno-porównawczego, semazjologii, onomazjologii, etnolingwistyki, socjolingwistyki i in. Istotne jest uwzględnienie nieco odmiennych narodowych tradycji językoznawczych, np. słowa typu *czytanie* // *читання* w językoznawstwie polskim są uważane za formy rzeczownikowe czasownika (*gerundium* – odsłownik), w językoznawstwie ukraińskim za rzeczowniki odczasownikowe. Podczas zestawiania jednostek języka polskiego i ukraińskiego nierzadko trzeba wziąć pod uwagę dane z innych języków słowiańskich.

Określenie specyfiki poszczególnych języków przy ich zestawieniu w dużym stopniu opiera się na odnalezieniu charakterystycznych cech językowego obrazu świata. Polski i ukraiński językowy obraz świata mają wiele podobieństw. Wspólne pochodzenie i wzajemne wpływy spowodowały zbliżenie m.in. systemów symboliki językowej, por. znaczenia symboliczne wyrazów *sokół* // *сокіл*, *wół* // *віл*. Jednocześnie w różnorodnych zjawiskach z zakresu leksyki, frazeologii, słowotwórstwa czy gramatyki została odzwierciedlona specyfika polskiego i ukraińskiego sposobu postrzegania świata. Przykładem może być to, że w każdym z języków powstały metaforyczne, między innymi animalistyczne, zwroty do dzieci i kochanych osób. W języku polskim typowe są np. takie zwroty jak *żabko*, *myszko*, *robaczku*. Podobne zwroty (*жабко*, *мишко*, *робачок*) adresowane do bliskich nie są możliwe w języku ukraińskim, co więcej – są bardzo obraźliwe. Natomiast popularne są zwroty *зайчику* (// *zajączku*) do chłopców, *ластівочко*, *ластівонько* (// *jaskółeczko*) – do dziewczynki.

² I. Kononenko, *Українська та польська мови: контрастивне дослідження* / I. Kononenko, *Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*, Warszawa 2012, 2017.

FONETYKA, AKCENTOLOGIA

Analiza kontrastywna systemu fonetycznego języka polskiego i ukraińskiego jest możliwa w aspekcie akustycznym, artykulacyjnym i funkcjonalnym. Podobny jest system fonemów samogłoskowych, jednak w ukraińskim, jak i w innych językach świata, nieobecne są nosówki typowe dla języka polskiego, które zachowały się od czasów słowiańskiej wspólnoty językowej. W systemie spółgłosek można zaobserwować zarówno cechy wspólne, jak i odmienne, z ogólną tendencją do zbieżności. Do najwyraźniejszych różnic należy inna jakość dźwięków [ʃ] // [ʃ], swoista grupa szumiących w języku polskim, występowanie miękkiego [rʲ] w języku ukraińskim. W języku polskim częstsze w porównaniu z ukraińskim są pozycyjne wymiany głoskowe, np. w polskim następuje wymiana spółgłoski dźwięcznej na bezdźwięczną przed bezdźwięczną, w ukraińskim dźwięczne przed bezdźwięcznymi z reguły się nie zmieniają, por.: *książka* [ks'onszka] // *книжка* [knyżka], *podpić* [potpić] // *pidnumu* [p'idpyty].

Wyjątkową cechą języka polskiego jest akcent paroksytoniczny, który różni go nie tylko od ukraińskiego, ale i od wszystkich innych współczesnych języków świata. W ukraińskim akcent jest zmienny i ruchomy. Można wyróżniać długie szeregi polskich i ukraińskich słów o wspólnym pochodzeniu, w których akcent pada w różnych miejscach, np: *baran* // *баран*, *dawno* // *давнó*. Na podobne słowa powinni zwrócić szczególną uwagę glottodydaktycy.

LEKSYKA

Leksykologia kontrastywna zakłada analizę zjawisk semantycznych leksemów należących do słownika czynnego i biernego, osobliwości funkcjonowania leksemów o wspólnym pochodzeniu itp. Leksyka i frazeologia najwyraźniej odzwierciedlają tradycje narodowo-kulturowe, co szczególnie jest widoczne w rozwoju znaczeń przenośnych. Na przykład sem 'głowa' wtórnie pojawia się w takich polskich słowach jak *arbuz*, *kapusta*, *globus*, *dynia*, *melon* i podobne, natomiast w języku ukraińskim przenośne znaczenie 'głowa' obecne jest w słowach *макітра*, *гарбуз*, *діння*, *казан* i innych. Możliwe są wzajemne relacje, w których w jednym języku słowo ma znaczenie przenośne, w drugim – nie, np.: *kapelusz* ma znaczenie przenośne, *капелюх* nie ma, *czapka* nie ma przenośnego znaczenia, *шапка* – ma,³ np.: *kapelusz grzyba* // *шапка гриба*.

Wyrażenie relacji synonimicznych ma swoje odrębne cechy w języku polskim i ukraińskim. Zestawiając wiele bliskich w ogólnym znaczeniu

³ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. K-Q, Warszawa 2003, s. 38; op. cit., t. A-J, s. 504; I. Білодід (ред.), *Словник української мови*, t. 4, Київ 1973, s. 92; t. 11, s. 407-408.

szeregów synonimicznych w obu językach, nie można nie zauważyć, że zazwyczaj nie odpowiadają one sobie nawzajem. Różnią się albo długością szeregu, albo istotnym elementem, albo rozmieszczeniem synonimów, albo ich odcieniami znaczeniowymi, albo zabarwieniem stylistycznym, por.: *ustępliwy, uległy, zgodny, zgodliwy, miękki* // *поступливий, покладливий, піддатливий, м'який, несуперечливий*. Jest rzeczą oczywistą, że ważnym zadaniem polsko-ukraińskiej leksykografii jest opracowanie dwujęzycznego słownika synonimów. Warto tu zauważyć, że pary antonimiczne są ekwiwalentne w obu językach, ponieważ antonimia powiązana jest z uniwersalnym przeciwstawianiem się zjawisk, np.: *zimny – gorący* // *холодний – гарячий*.

Analiza kontrastywna polskiej i ukraińskiej homonimii jest utrudniona nie tylko dlatego, że w wielu wypadkach nie można znaleźć podobieństw w materiale językowym, ale również z powodu różnego podejścia językoznawców z obu krajów do tego zjawiska. Jak wskazują źródła leksykograficzne, dla polskich językoznawców podstawowym czynnikiem w powstaniu grupy homonimicznej jest różne pochodzenie słów lub przejście do innej kategorii gramatycznej. Dla ukraińskich leksykografów świadectwem wejścia słowa do grupy homonimicznej jest istotne rozejście się znaczeń. Najczęściej polskie i ukraińskie grupy homonimiczne przecinają się, czyli częściowo są zbieżne, częściowo nie. Różnice są związane z charakterystyką semantyczną lub ilościową grup homonimicznych, por. homonimy *file* 1, 2 w leksykografii ukraińskiej i wieloznaczny wyraz *filet* w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego*.⁴

W procesach rozwoju polskiego i ukraińskiego systemu leksykalnego powstała tak zwana homonimia międzyjęzykowa. Leksykalne homonimy międzyjęzykowe (czasem nazywane „fałszywymi przyjaciółmi tłumaczy”) to słowa identyczne pod względem brzmienia, ale całkowicie lub częściowo różne pod względem znaczenia i użycia, por. *dynia – диня* (// *melon*). Paronimy międzyjęzykowe mają podobną formę fonetyczną i morfologiczną, lecz rozchodzą się pod względem znaczenia, np.: *związkowiec – зв'язківець* (// *łącznościowiec*). Między językiem polskim i ukraińskim utworzyło się kilka tysięcy grup homonimów (paronimów) międzyjęzykowych, ponad tysiąc par zostało ujętych w *Ukraińsko-polskim słowniku homonimów i paronimów międzyjęzykowych*.⁵ Istnieją różne przyczyny powstawania grup polsko-ukraińskich homonimów (paronimów) międzyjęzykowych, jednak przeważnie pojawiały się one w związku z historycznie uwarunkowanym rozejściem się pod względem semantyki słów pokrewnych. Zjawisko homonimii i paronimii międzyjęzykowej może powstać wskutek przejścia słów z języka polskiego do ukraińskiego

⁴ *Словник української мови*, t. 10, Київ 1980, s. 591; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. A–J, s. 902.

⁵ I. Кононенко, О. Співак, *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів*, Київ 2008.

i (rzadziej) na odwrót; np. ukraińskie słowo *вензель* odeszło daleko od polskiego *węzeł* i znaczy 'monogram'.

Specyfika narodowo-kulturowego postrzegania świata została odzwierciedlona w rozwoju grup tematycznych czy leksykalno-semantycznych. W języku polskim i ukraińskim istnieją rozbudowane grupy określające zjawiska, w których zostały zobrazowane narodowe cechy nazywania relacji rodzinnych. W polskiej tradycji językowej konsekwentnie rozróżnia się np. słowa *stryj*, *stryjenka*, *wuj*, *wujenka*, w języku ukraińskim ich ekwiwalentami będą odpowiednio *дядько* i *тінка*. Ukraińskim słowom *тець*, *тецюва*, *свекор*, *свекрыха* w języku polskim odpowiadają tylko *teść*, *teściowa*. Tak więc nominacje leksykalne w każdym języku są związane ze sferą zjawisk, które w życiu społeczeństwa odgrywają ważną rolę.⁶

Szczególna uwaga powinna być zwrócona na tzw. luki leksykalne – leksemy, których nie można przetłumaczyć za pomocą jednego słowa. Są to przede wszystkim słowa ze sfery kulturowej (etnograficznej), np.: *gmina*, *rogatywka*, *oscypek*; *zanacka*, *кулиу*, *zonak*. Podobne jednostki leksykalne odzwierciedlają świat materialny i duchowy każdego narodu, stają się źródłem informacji o jego historii i teraźniejszości, kulturze i tradycji. Zawsze jednak tłumaczeniu słów „nieprzekładalnych” musi towarzyszyć komentarz.

Osobno warto badać słowa o semantyce nieetnograficznej, którym w innym języku odpowiadają związki wyrazowe albo wyrażenia opisowe, por.: *starówka* // *стара частина міста*. Brak ekwiwalencji powyższych i podobnych słów uwarunkowany jest nie tylko specyfiką narodową, ale też „skłonnością” języka do tworzenia słów o znaczeniu synkretycznym. Język polski w większym stopniu niż ukraiński kondensuje nazwy pojęć w jednym wyrazie, ukraiński pod wpływem różnych czynników nie dąży do jednosłowności.

Oddzielnej analizy w aspekcie kontrastywnym wymagają zapożyczenia. W procesie przejścia słowo zapożyczone może tracić jedno znaczenia i nabywać inne, zmieniać konotacje, rozszerzać lub ograniczać łączliwość. Badania kontrastywne leksyki zakładają m.in. wskazanie zmian semantycznych, które zachodzą w polonizmach w języku ukraińskim i w mniej licznych ukrainizmach w języku polskim.⁷ Znaczna część takich zapożyczeń w języku biorcy ma inną formę gramatyczną, nierzadko zmienia się też treść, słowo otrzymuje dodatkową ekspresję. Przykładem może być słowo *kozak* / *Kozak*, które zostało zapożyczone z ukraińskiego

⁶ S. Urbańczyk, M. Kucala, *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1999, s. 168.

⁷ D. Budniak, *Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim*, Opole 1993; S. Dubisz, *Słownictwo pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 2003, t. 15–16, s. 409–417.

przez szereg języków indoeuropejskich, jednak tylko w polskim znaczenie odeszło od pierwotnego znaczenia ukraińskiego i nadano mu szerszą łączliwość.⁸

FRAZEOLOGIA

Analiza kontrastywna frazeologii polskiej i ukraińskiej obejmuje zbadanie zawartego we frazeologizmach, a przede wszystkim w idiomach, językowego obrazu świata obu narodów, a także zglębienie wspólnych / / różnych elementów ich semantyki frazeologicznej, struktury składniowej i in. Narodowo-kulturowe zabarwienie frazeologizmów wyraża się zarówno w ich ogólnej semantyce, obrazowości, jak i w składzie leksykalnym jednostek frazeologicznych. Można powiedzieć, że charakterystyczne dla języka polskiego są frazeologizmy ze słowem *piwo*, co nie jest typowe dla ukraińskiego, natomiast w języku ukraińskim częste są jednostki frazeologiczne z elementem *сало* (/ / *sadło*), np.: *nawarzyć piwa; pić piwo, którego się nawarzyło; małe piwo; залити сала за шкуру; обростати салом; на комариному салі*.

Istotnym problemem polsko-ukraińskiego językoznawstwa kontrastywnego jest opis semantyki międzyjęzykowych homonimów i paronimów frazeologicznych. Takie frazeologizmy brzmią jednakowo lub podobnie w obu językach, mają wspólne pochodzenie, jednak całkiem lub częściowo różnią się pod względem semantyki; np. polski frazeologizm *z dnia na dzień* znaczy: 1. 'niespodziewanie, nagle'; 2. 'stopniowo', w języku ukraińskim *з дня на день* znaczy: 1. 'ciagle, cały czas'; 2. 'wkrótce, w najbliższym czasie'.

Złożona natura frazeologizmów, wariantywność międzyjęzykowa i wewnątrzjęzykowa ich składu leksykalnego i struktury gramatycznej daje możliwość opisywania ich nie tyle w granicach dychotomii „wspólne–różne”, ile z ukierunkowaniem na triadę „jednakowe–częściowo wspólne–odmienne”. W związku z tym pod względem ekwiwalencji można wyróżnić różne podstawowe typy relacji między frazeologizmami języka polskiego i ukraińskiego, np.: *grochem o ścianę* / / *горохом об стіну* (identyczny skład i semantyka jednostek frazeologicznych), *w czepku się urodził* / / *в сорочці народився* (częściowo wspólny skład komponentów), *łapać dwie sroki za ogon* / / *убити двох зайців* (odmienna struktura i skład frazeologizmów) i in. Część polskich i ukraińskich frazeologizmów nie ma w drugim języku odpowiednika frazeologicznego i przy tłumaczeniu są oddawane opisowo lub jednym słowem. Właśnie w tym typie ekwiwalencji jednostek językowych najbardziej widać specyfikę narodowego postrzegania świata: *ciche dni* / / *час, коли подружжя, що посварилося, не розмовляють один з одним; довгий карбованець* / / *duży i lekki zarobek*.

⁸ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. K–Q, s. 280.

SŁOWOTWÓRSTWO

Ważnym wskaźnikiem dynamiki systemu językowego jest produktywność słowotwórcza. W języku polskim i ukraińskim, jak i w innych językach słowiańskich, wykorzystywane są te same techniki słowotwórcze. Podstawową z nich jest afiksacja. Wybór morfemów słowotwórczych, ich udział w tworzeniu słów, częstotliwość użycia nierzadko są odmienne w obu tych językach, np.: *plaz* // *плазун*, *literacki* // *літературний*.

W słowotwórstwie można dostrzec cechy szczególne językowego obrazu świata Polaków i Ukraińców. Język polski aktywnie tworzy formy deminutywne od nazw jedzenia, które w języku ukraińskim nie mają odpowiedników lub są rzadko używane, por.: *piwko*, *karkóweczka*, *kawusia*. Z drugiej zaś strony specyfika języka ukraińskiego pozwala na tworzenie form deminutywnych od słów, które w języku polskim nie mają podobnych form, np.: *ластів'ятко*, *ластівенятко*, *гарненько*, *гарнесенько* itp.

Afiks może mieć w każdym z języków odpowiednio inny stopień produktywności. I tak konsekwentne zestawienie przymiotników pochodnych świadczy o tym, że najczęściej występującym typem derywacji sufiksальной w języku polskim jest derywacja z formantem *-ow-*, w mniejszym stopniu z *-n-*.⁹ W języku ukraińskim można zauważyć sytuację odwrotną: bardziej rozpowszechniony jest formant *-n-*, rzadszy – *-ow-*,¹⁰ por.: *рекламову* // *рекламний*, *грибову* // *грибний*.

Wyraźniejsza w języku polskim tendencja do synkretyzmu spowodowała, że powstała szersza grupa prefiksów, dzięki którym czasowniki mogą oddawać więcej treści, podczas gdy w języku ukraińskim ta sama treść jest przekazywana za pomocą konstrukcji opisowej, np.: *uprzyjtnić* // *зробити приємним*, *urozorować* // *створити подобу якоїсь ситуації*. Szczególnie aktywne w tym aspekcie są prefiksy *o-*, *od-*, *ob-*, *na-*, *po-*, *u-* i in., por.: *odczytać*, *odkształcić*.

FLEKSJA, ASPEKT, PROBLEMY ŁĄCZLIWOŚCI

Język polski i ukraiński należą do grupy języków fleksyjnych, z rozwiniętym systemem odmiany. Oba języki charakteryzują się wieloma wspólnymi kategoriami gramatycznymi: rodzaju, liczby, przypadku, osoby, czasu, trybu, aspektu. Jednocześnie każdy z nich ma swoje własne cechy

⁹ K. Kleszczowa, *Przypadek i prawidłowość w przemianach systemu słowotwórczego*, „Poradnik Językowy” 2004, z. 2, s. 59; por. A. Nagórko, *Zagadnienia derywacji przymiotników*, Warszawa 1987.

¹⁰ A. Тараненко, *Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – початок XXI ст.)*, Київ 2015, s. 158–164.

morfolologiczne. Dla języka polskiego charakterystyczne są formy męskoosobowe lub niemęskoosobowe, których nie ma w języku ukraińskim.¹¹

Słowa rodzime, przede wszystkim o pochodzeniu prasłowiańskim, przeważnie mają jednakowe kategorie gramatyczne, m.in. ten sam rodzaj, np.: *dąb* (r.m.) // *дуб* (r.m.), *ziemia* (r.ż.) // *земля* (r.ż.). Jednocześnie w poszczególnych polskich i ukraińskich słowach pochodzenia prasłowiańskiego pod wpływem czynników wewnątrzjęzykowych odbyło się przegrupowanie w obrębie kategorii rodzaju, np.: *odzież* (r.ż.) // *одяз* (r.m.), *piec* (r.m.) // *піч* (r.ż.). Wiele zapożyczeń w języku polskim i ukraińskim ma różne rodzaje. Polskim grecyzmem rodzaju męskiego na *-em*, *-mat* odpowiadają w języku ukraińskim słowa rodzaju żeńskiego (*system* // *система*), latynizmom rodzaju nijakiego z elementem *-um* – ukraińskie słowa rodzaju męskiego i żeńskiego, por.: *kworum* (r.n.) // *кворум* (r.m.), *gimnazjum* (r.n.) // *гімназія* (r.ż.). Duża grupa słów pochodzenia francuskiego (lub przejętych za pośrednictwem francuskiego) w języku polskim weszła do kategorii słów rodzaju żeńskiego, w ukraińskim – do słów rodzaju męskiego, por.: *analiza* // *аналіз*.

W języku polskim częściej niż w ukraińskim występują formy *plurilia tantum*. Szczególnie powszechne są formy liczby mnogiej w nazwach geograficznych. Czasem podobne formy występują także w języku ukraińskim, jednak w wielu wypadkach kategoria liczby w obu językach jest różna, por.: *Niemcy* (l.m.) // *Німеччина* (l.p.), *Włochy* (l.m.) // *Італія* (l.p.). Język ukraiński różni się od polskiego znaczną liczbą rzeczowników nieodmiennych – zapożyczeń (w tym nazw własnych) z innych języków, w polskim przeważająca część analogicznych słów odmienia się, por. formy w dopełniaczu: *бюро* // *biura*, *Верді* // *Verdiego*.

Rozpowszechnianie się przymiotników relacyjnych stanowi cechę wyjątkową języków słowiańskich. Funkcja relacyjna przymiotników, czyli zapewnienie związku między nominacjami obiektów rzeczywistości, jest związana z dodatkową funkcją komunikacyjną – przekazaniem skondensowanej informacji. W języku polskim proces tworzenia przymiotników relacyjnych z taką semantyką jest bardziej aktywny niż w ukraińskim, np. *twarzowy kapelusze* // *капелюх, що личить*. Przymiotniki dzierżawcze od nazw osób w języku ukraińskim w porównaniu z polskim są używane o wiele częściej: *сестрин, Іванів*.

Genetycznie bliskie w różnych językach słowiańskich, w tym w polskim i ukraińskim, są zaimki osobowe, por.: *ja, ty, ty, wy, on, ona, ono, oni, one* // *я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони*. Odmiana zaimków osobowych jest zbliżona w obu językach. Jednocześnie w funkcjonowaniu zaimków osobowych w polskim i ukraińskim widać istotne różnice. W języku polskim zaimki *ja, ty, my, wy* w mianowniku używane są z rzadka, w ukraińskim zaimki *я, ми, ти, ви* – często, przy czym zamiana zaimków

¹¹ A. Kępińska, *Kształtowanie się polskiej kategorii męsko- i niemęskoosobowości. Język wobec płci*, Warszawa 2006.

osobowych *ty, wy* na słowa *pan, pani* w języku polskim jest wyjątkowa nie tylko na tle języka ukraińskiego, ale i innych języków słowiańskich.¹²

Formy liczebników w języku polskim i ukraińskim są zbliżone, gdyż mają źródło prasłowiańskie, jednak ich łączliwość z innymi słowami (zwłaszcza z rzeczownikami) w każdym z języków ma swoje cechy szczególne. Przykładowo, w języku polskim liczebnik *dwa* ma w mianowniku cztery formy: *dwaj, dwóch* (rodzaj męskoosobowy), *dwie* (rodzaj żeński), *dwa* (rodzaj niemęskoosobowy i nijaki), w ukraińskim liczebnik *два* ma dwie formy: *два, два*. W obu językach pod względem sposobu tworzenia, użycia i odmiany różnią się liczebniki zbiorowe. W polskim są powszechnie wykorzystywane i obejmują formy od 2 do 90 (*trzydzieścioro, siedemdziesięścioro*). W języku ukraińskim natomiast liczebniki zbiorowe są tworzone od liczebników od 2 do 20 i 30 (*troje, jedenaścioro*). Liczebniki zbiorowe w obu językach mają różną łączliwość.

Język polski i ukraiński są podobne w zakresie typów kategorii czasowników. W obu językach (jak też w innych słowiańskich) występuje np. kategoria aspektu. Specyficznie wyrażania kategorii aspektu w języku polskim sprzyja większa aktywność tworzenia czasowników w porównaniu z ukraińskim, zob. *emigrować – wyemigrować // емігрувати*. Wiele specyficznych cech języków pokazuje sposób tworzenia i użycia imiesłowów przymiotnikowych. W przeciwieństwie do języka polskiego w ukraińskim użycie imiesłowów przymiotnikowych czynnych jest ograniczone, zamiast nich używa się zazwyczaj konstrukcji podrzędnych z formą czasownika: *czytający // тої, хто читає*. Wykorzystanie imiesłowów przysłówkowych w obu językach jest podobne: *przeczytawszy // прочитавши*.

Jeśli chodzi o polskie i ukraińskie niesamodzielne części mowy, można wyróżnić wśród nich spójniki i partykuły, które są podobne w obu językach pod względem formy wyrażenia, semantyki i łączliwości (*ani... , ani ... // ані, ... ані, нехай // нехай*), jak również przyimki, w wypadku których wzajemne zależności są skomplikowane. Przyimki pierwotne w różnych językach słowiańskich, w tym w polskim i ukraińskim, brzmią podobnie. W językach współczesnych te przyimki zachowały część wspólnej semantyki, jednak rozwinęły również specyficzne wewnątrzjęzykowe znaczenia leksykalno-gramatyczne. W wielu wypadkach przyimki pierwotne wymagają użycia innego przypadku w języku polskim i ukraińskim. Różnice dotyczą obecności lub braku samych przyimków, ich znaczeń i łączliwości: *przy stole // за столом, pod nieobecność // за відсутністю*.

¹² O. Ткаченко (ред.), *Історична типологія слов'янських мов*, Київ 2008, s. 52.

SKŁADNIA

Język polski i ukraiński, jak i inne języki słowiańskie, mają cechy wspólne dotyczące związków wyrazowych, zdań prostych i złożonych. Podobne są w tych językach sposoby wyrażania relacji syntaktycznych i związków między słowami. Jednocześnie spora część związków wyrazowych i zdań różni się pod względem budowy i użycia; np. można dostrzec wiele rozbieżności w polskich i ukraińskich zwrotach dotyczących rekcji czasowników.

Szerokie perspektywy badawcze daje analiza kontrastywna zdań polskich i ukraińskich. Specyfika organizacji zdań prostych w każdym z języków wpłynęła na rozwój lingwistyki. Jak wiadomo, w polskim językoznawstwie dominuje pogląd, zgodnie z którym do zdań należą konstrukcje, które mają orzeczenie – osobową formę czasownika lub orzeczenie imienne. Jeśli nie ma formy czasownikowej, konstrukcję uważa się nie za zdanie, lecz za równoważnik zdania. Powszechność zdań jednoczłonowych w języku ukraińskim spowodowała, że za podstawowy uważa się podział na konstrukcje dwu- i jednoczłonowe.

Zasadniczo różne w badanych językach są zdania z wyrażonym / / niewyrażonym zaimkiem osobowym w mianowniku. W języku polskim taki zaimek w pozycji podmiotu zazwyczaj jest opuszczany, przy czym zdanie uznaje się za pełne, a podmiot za domyślny. Funkcjonalne obciążenie orzeczenia w takich zdaniach zwiększa się: nie tylko jest nośnikiem predykatywności, nośnikiem cechy podmiotu, ale i nazywa ten przedmiot, np.: *Chcę spać // Я хочу спати; Jest studentem // Він студент*. Z formalnego punktu widzenia polskie zdania bezpodmiotowe z czasownikami, które wskazują osobę, odpowiadają ukraińskim zdaniom jednoczłonowym. Jednocześnie ekwiwalentność podobnych zdań jest tylko częściowa. Polskie zdanie *Przyszli późno* jest dwuelementowe pełne, z podmiotem domyślnym. W języku ukraińskim zdania typu *Прийшли пізно* traktowane są jako jednoczłonowe nieokreślono-osobowe, gdyż forma *прийшли* ma znaczenie nieokreślone (por. *ми, ви, вони прийшли пізно*). Jeśli rozszerzy się kontekst (*Вони записались на автобус. Прийшли пізно*), zdanie *Прийшли пізно* zmieni swój status i stanie się dwuczłonowym niepełnym (wiadomo, że właśnie my przyszliśmy). W takim wypadku ekwiwalentem polskiego zdania *Przyszli późno* jest dwuelementowa konstrukcja *Вони прийшли пізно*. Podstawowe rodzaje orzeczeń w obu językach na ogół są podobne. Swoisty dla języka polskiego jest łącznik *zostać*. Zdania z jego użyciem mogą zostać przetłumaczone na język ukraiński w różny sposób, np.: *Дziecko zostało przyjęte do szkoły // Дитина була прийнята до школи (Дитину прийняли до школи)*.

Szyk wyrazów w zdaniach badanych języków rządzi się swoimi prawami. Podstawowe różnice dotyczą miejsca przydawek. Szyk wyrazów w związkach przymiotnikowo-rzeczownikowych w języku polskim jest

w kontraście nie tylko z ukraińskim, ale też z innymi językami słowiańskimi. Pozycja przydawki – przymiotnika w polszczyźnie jest związana z szeregiem czynników, przede wszystkim z tym, jakiego typu jest przymiotnik – jakościowy czy relacyjny. W języku ukraińskim tradycyjnie przyjęto stawiać przymiotniki w prepozycji do rzeczowników.

Podjęcie kontrastywne do opisu jednostek języka polskiego i ukraińskiego potwierdza ich bliskość typologiczną uwarunkowaną przez wspólne pochodzenie oraz wielowiekowe współistnienie i jednocześnie określa specyfikę każdego z języków.

Bibliografia

- I. Білодід (red.), 1970–1980, *Словник української мови*, t. 1–11, Київ.
- D. Budniak, 1993, *Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim*, Opole.
- S. Dubisz, 2003, *Słownictwo pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” t. 15–16, s. 409–417.
- S. Dubisz (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa.
- J. Fisiak, M. Lipińska-Grzegorek, T. Zabrocki, 1978, *An Introductory English-Polish Contrastive Grammar*, Warszawa.
- A. Kępińska, 2006, *Kształtowanie się polskiej kategorii męsko- i niemęskoosobowości. Język wobec płci*, Warszawa.
- K. Kleszczowa, 2004, *Przypadek i prawidłowość w przemianach systemu słowotwórczego*, „Poradnik Językowy” z. 2, s. 51–65.
- I. Кононенко, 2012, 2017, *Українська та польська мови: контрастивне дослідження* / I. Kononenko, *Язык український і польський: студіум контрастивне*, Warszawa.
- I. Кононенко, О. Співак, 2008, *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів*, Київ.
- V. Koseska-Toszewa (red.), 1988–2010, *Gramatyka kontrastywna bułgarsko-polska*, Sofia–Warszawa.
- I. Maryniakowa, 1993, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Morfologia ze słowotwórstwem*, Warszawa.
- N. Morciniec, 2014, *Gramatyka kontrastywna. Wprowadzenie do niemiecko-polskiej gramatyki kontrastywnej*, Wrocław.
- A. Nagórko, 1987, *Zagadnienia derywacji przymiotników*, Warszawa.
- G. Nickel (red.), 1971, *Papers in Contrastive Linguistics*, Cambridge.
- A. Тараненко, 2015, *Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)*, Київ.
- О. Ткаченко (red.), 2008, *Історична типологія слов'янських мов*, Київ.
- S. Urbańczyk, M. Kucała (red.), 1999, *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- E. Willim, E. Mańczak-Wohlfeld, 1997, *A Contrastive Approach to Problems with English*, Warszawa–Kraków.

Fundamentals of the contrastive analysis of Polish and Ukrainian

Summary

This paper specifies principles for contrastive analysis of Polish and Ukrainian. The explanation of the causes and effects of the coincidences/discrepancies between languages is based on the data of historical and comparative linguistics, semasiology, onomasiology, ethnolinguistics, sociolinguistics, etc. The most important common and diverse phenomena in phonetics, lexis, phraseology, word formation, inflection, and syntax were shown. The causes of the similarities and differences between Polish and Ukrainian are related to complex linguistic and extralinguistic factors. The formation of linguistic phenomena is, to an extent, influenced by the differences in the perception of the world by each of the nations.

Trans. Monika Czarnecka